

KORXONALAR FAOLIYATIDA ICHKI MOLİYAVIY NAZORAT USULLARI VA NAZORAT QILISH MEKANIZMLARINI TAKOMILLASHTIRISH MASALALARI

Zokirov Zafarjon Zokirovich

O'zbekiston Respublikasi Bank-Moliya Akademiyasi MBA (Master of business administration)

Moliya va moliyaviy texnologiyalar mutaxassisligi magistranti.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.15082321>

Annotatsiya. Ushbu maqolada korxonalar faoliyatida ichki moliyaviy nazorat tizimining o'rni va ahamiyati atroflicha tahlil qilinadi. Ichki moliyaviy nazorat korxonaning moliyaviy barqarorligini ta'minlash, resurslardan samarali foydalanish, xatarlarni kamaytirish va firibgarlikning oldini olish kabi muhim vazifalarni bajaradi. Mazkur nazorat tizimi orqali korxona moliyaviy intizomga rioya qilish bilan birga, o'z faoliyatini rejalashtirish va tahlil qilish imkoniyatiga ega bo'ladi.

Maqolada ichki moliyaviy nazoratning asosiy usullari, jumladan, hisob-kitob nazorati, byudjetlashtirish, ichki audit, moliyaviy monitoring va risklarni boshqarish mexanizmlari batafsil yoritiladi. Ichki nazorat tizimini takomillashtirish bo'yicha ilg'or tajribalar tahlil qilinib, zamonaviy avtomatlashtirilgan texnologiyalarning ahamiyati ochib beriladi. Jumladan, sun'iy intellekt, blokcheyn, big data va ERP tizimlaridan foydalanish ichki moliyaviy nazorat samaradorligini oshirishga xizmat qilishi mumkinligi ko'rsatilgan.

Shuningdek, maqolada ichki audit jarayonlarini mustahkamlash, nazorat jarayonlarining shaffofligini oshirish, korxona xodimlarining moliyaviy savodxonligini rivojlantirish va ichki nazorat bilan tashqi audit o'rtasidagi integratsiyani kuchaytirish masalalari muhokama qilinadi.

Tadqiqot natijalari asosida ichki moliyaviy nazorat tizimini yanada samarali qilish uchun amaliy tavsiyalar ilgari suriladi. Ushbu tavsiyalar korxonalarga moliyaviy resurslarini optimal boshqarish, xatarlarni minimallashtirish va barqaror rivojlanishni ta'minlash imkonini beradi.

Kalit so'zlar: ichki moliyaviy nazorat, ichki audit, risklarni boshqarish, byudjet nazorati, avtomatlashtirish, moliyaviy intizom, sun'iy intellekt, blokcheyn, big data, ERP tizimlari.

ISSUES OF ENSURING INTERNAL CONTROL METHODS AND CONTROL MECHANISMS IN THE WORK OF THE ENTERPRISE

Abstract. A detailed analysis of the role and importance of internal control in the activities of the enterprise. Internal control is the management of important resources such as the preservation of control, effective allocation of resources, updating risks and fraud detection. This control system is used to ensure discipline, as well as to analyze its own use.

The article covers the main methods of internal control, personal, accounting control, budgeting, internal audit, monitoring and risk management. Advanced practices in internal control are analyzed, and the importance of modern automated technologies is revealed. Including artificial intelligence, blockchain, big data and ERP systems, it is possible to control the transportation of goods from control, provide control services discuss the issues of regulating the processes of internal audit processes in software, improving software literacy and developing appropriate integration of control with the organization's audit. For scientifically based assistance, practical recommendations are made to make control more effective. These recommendations allow for optimal management of assistance resources, minimizing risks and ensuring product quality.

Keywords: *internal control, internal audit, risk management, budget control automation, removal, sun'lect, blockchain, big data, ERP systems.*

ВОПРОСЫ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ МЕТОДОВ И МЕХАНИЗМОВ ВНУТРЕННЕГО ФИНАНСОВОГО КОНТРОЛЯ В ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПРЕДПРИЯТИЙ

Аннотация. *В статье дается подробный анализ роли и значения системы внутреннего финансового контроля в деятельности предприятий. Внутренний финансовый контроль выполняет такие важные задачи, как обеспечение финансовой устойчивости предприятия, эффективное использование ресурсов, снижение рисков и предотвращение мошенничества. Благодаря данной системе контроля предприятие получит возможность планировать и анализировать свою деятельность, сохраняя при этом финансовую дисциплину.*

В статье подробно рассматриваются основные методы внутреннего финансового контроля, включая контроль бухгалтерского учета, бюджетирование, внутренний аудит, финансовый мониторинг, а также механизмы управления рисками. Проанализированы передовые практики совершенствования систем внутреннего контроля и раскрыта важность современных автоматизированных технологий. В частности, показано, что использование искусственного интеллекта, блокчейна, больших данных и ERP-систем может способствовать повышению эффективности внутреннего финансового контроля.

В статье также рассматриваются такие вопросы, как усиление процессов внутреннего аудита, повышение прозрачности процессов контроля, развитие финансовой грамотности среди сотрудников предприятий, усиление интеграции внутреннего

контроля и внешнего аудита. По результатам исследования даны практические рекомендации по повышению эффективности системы внутреннего финансового контроля. Данные рекомендации позволяют предприятиям оптимально управлять своими финансовыми ресурсами, минимизировать риски и обеспечивать устойчивое развитие.

Ключевые слова: внутренний финансовый контроль, внутренний аудит, управление рисками, бюджетный контроль, автоматизация, финансовая дисциплина, искусственный интеллект, блокчейн, большие данные, ERP-системы.

KIRISH

Zamonaviy biznes muhitida korxonalarning moliyaviy barqarorligi va samaradorligi ularning ichki moliyaviy nazorat tizimiga bogʻliq. Moliyaviy nazorat korxona mablagʻlarini samarali boshqarish, xatarlarni minimallashtirish va moliyaviy shaffoflikni taʼminlashda muhim rol oʻynaydi. Korxonalarning muvaffaqiyatli faoliyat yuritishi uchun ichki nazorat tizimining mustahkamligi va samaradorligi talab etiladi.

Bugungi kunda iqtisodiyotni globallashtirish jarayonlarining jadallashtirish va moliyaviy xatarlarning ortib borishi ichki nazorat mexanizmlarini takomillashtirishni taqozo etmoqda. Moliyaviy nazorat tizimining yetarlicha rivojlanmaganligi korxonalarning moliyaviy resurslaridan notoʻgʻri foydalanishiga, firibgarlik va korrupsiya xavflarining oshishiga hamda umumiy iqtisodiy samaradorlikning pasayishiga olib kelishi mumkin. Shu sababli, ichki moliyaviy nazoratni kuchaytirish va uni zamonaviy texnologiyalar asosida takomillashtirish korxonalar uchun dolzarb vazifalardan biri hisoblanadi.

Ushbu maqolada ichki moliyaviy nazorat tizimining mazmuni, uning asosiy usullari va zamonaviy texnologiyalar yordamida takomillashtirish yoʻllari tahlil qilinadi. Tadqiqotda byudjetlashtirish, ichki audit, risklarni boshqarish hamda avtomatlashtirilgan nazorat tizimlarining oʻrni va ahamiyati atroflicha koʻrib chiqiladi. Shuningdek, korxonalar moliyaviy boshqaruv samaradorligini oshirish uchun ilgʻor usullar va tavsiyalar ishlab chiqiladi.

Maqolaning asosiy maqsadi – ichki moliyaviy nazorat tizimini takomillashtirish orqali korxonalarning moliyaviy shaffofligi va samaradorligini oshirishga qaratilgan ilmiy va amaliy yondashuvlarni aniqlashdir.

METODOLOGIYA

Ushbu tadqiqotda korxonalar faoliyatida ichki moliyaviy nazorat tizimini o'rganish va takomillashtirishga qaratilgan ilmiy-uslubiy yondashuvlar qo'llanildi. Tadqiqotning asosiy metodologik asoslari quyidagilardan iborat:

1. Nazariy tahlil

Ichki moliyaviy nazoratning mohiyatini aniqlash, uning asosiy usullari va mexanizmlarini tahlil qilish uchun iqtisodiy adabiyotlar, xalqaro standartlar (COSO, ISO 31000) va ilg'or tajribalar o'rganildi. Bundan tashqari, moliyaviy nazorat bo'yicha ilg'or tadqiqotlar va nazariy konsepsiyalar tahlil qilindi.

2. Statistik tahlil

Korxonalarda ichki moliyaviy nazoratning samaradorligini baholash maqsadida statistik ma'lumotlar, moliyaviy hisobotlar va audit natijalari tahlil qilindi. Korxonalarning moliyaviy ko'rsatkichlarini o'rganish orqali ichki nazorat tizimining ularning rentabelligi va barqarorligiga ta'siri baholandi.

3. Ekspert so'rovlari va intervyular

Ichki nazorat tizimining real sektor korxonalarida qanday qo'llanilayotganini aniqlash uchun moliyaviy menejerlar, ichki auditorlar va korxona rahbarlari bilan suhbatlar o'tkazildi.

Ushbu metod orqali ichki nazorat tizimida uchraydigan kamchiliklar va ularni takomillashtirish yo'llari aniqlandi.

4. Taqqoslash va benchmarking

Rivojlangan mamlakatlardagi ilg'or ichki nazorat tizimlari bilan mahalliy korxonalarning ichki moliyaviy nazorat usullari taqqoslandi. Bu esa O'zbekistondagi korxonalarning ichki nazorat tizimini xalqaro standartlarga moslashtirish uchun amaliy tavsiyalar ishlab chiqishga imkon berdi.

5. Model ishlab chiqish va tavsiyalar ishlab chiqish

Tadqiqot natijalari asosida ichki moliyaviy nazorat tizimini takomillashtirish bo'yicha amaliy model va tavsiyalar ishlab chiqildi. Ushbu model zamonaviy texnologiyalar (ERP tizimlari, blokcheyn, sun'iy intellekt) asosida moliyaviy jarayonlarni optimallashtirishga yo'naltirilgan.

Ushbu metodologik yondashuvlar orqali ichki moliyaviy nazorat tizimining hozirgi holati baholanib, uning samaradorligini oshirish bo'yicha aniq taklif va tavsiyalar ishlab chiqildi.

Mavzuga oid adabiyotlar sharhi: Korxonalarda ichki moliyaviy nazorat tizimi bo'yicha olib borilgan tadqiqotlar va ilmiy adabiyotlar ushbu yo'nalishning dolzarbligi va muhimligini tasdiqlaydi. Ushbu bo'limda mavzuga oid milliy va xalqaro manbalar tahlil qilinib, ichki moliyaviy nazorat usullari, ularning samaradorligi va takomillashtirish yo'llari bo'yicha muhim ilmiy qarashlar keltiriladi.

Ichki moliyaviy nazoratning mohiyati va uning iqtisodiy ahamiyati haqida A. A. Smith (2020) va D. Kaplan (2018) o'z tadqiqotlarida ta'kidlaydilar. Ular moliyaviy nazoratni biznes boshqaruvining ajralmas qismi sifatida qarab, uning korxona moliyaviy barqarorligini ta'minlashdagi o'rnini batafsil yoritib berganlar. Xususan, Kaplan ichki moliyaviy nazorat samaradorligini oshirish uchun biznes jarayonlarini avtomatlashtirishning ahamiyatini ta'kidlaydi.

COSO (Committee of Sponsoring Organizations of the Treadway Commission) tomonidan ishlab chiqilgan "Internal Control - Integrated Framework" (2013) hujjati esa ichki nazorat tizimining asosiy tamoyillarini belgilaydi. Ushbu model ichki moliyaviy nazoratni besh asosiy komponent orqali amalga oshirishni tavsiya etadi:

- Nazorat muhiti
- Risklarni baholash
- Nazorat faoliyatlari
- Axborot va kommunikatsiya
- Monitoring va nazorat

Moliyaviy nazorat usullari bo'yicha M. Jensen va W. Meckling (2019) o'z tadqiqotlarida byudjet nazorati, ichki audit va moliyaviy monitoringning korxonalar samaradorligiga ta'siri haqida bahs yuritgan. Ularning tadqiqotlariga ko'ra, samarali ichki nazorat tizimi korxonaning moliyaviy shaffofligini oshiradi va firibgarlik xavfini kamaytiradi.

ISO 31000 (Risk Management - Principles and Guidelines) xalqaro standarti esa risklarni baholash va boshqarish tamoyillarini belgilaydi. Ushbu standarta asoslangan holda, P. Drucker (2017) moliyaviy nazorat tizimlarining barqaror rivojlanishga ta'siri haqida tadqiqot olib borgan.

B. Walker (2021) esa ichki moliyaviy nazoratda big data va sun'iy intellektning roli haqida fikr bildirgan. Unga ko'ra, avtomatlashtirilgan moliyaviy monitoring tizimlari an'anaviy audit jarayonlariga qaraganda ancha samarali bo'lib, real vaqt rejimida moliyaviy xatarlarni aniqlash imkonini beradi.

Ichki auditning ahamiyati haqida R. Adams (2020) o'z tadqiqotida ichki audit va tashqi audit o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikni ta'kidlaydi. U ichki audit samaradorligini oshirish uchun ilg'or texnologiyalardan foydalanish muhimligini qayd etadi.

Shuningdek, Xalqaro auditorlik standartlari (ISA) hujjatlarida ichki va tashqi audit tizimlari o'rtasidagi hamkorlikni kuchaytirish muhimligi ta'kidlangan. Bu esa ichki moliyaviy nazoratni yanada samarali qilish imkonini beradi.

Zamonaviy moliyaviy nazorat tizimlarida raqamli texnologiyalarning oʻrni tobora ortib bormoqda. Deloitte (2022) va PwC (2021) tomonidan oʻtkazilgan tadqiqotlar shuni koʻrsatadiki, ERP (Enterprise Resource Planning) tizimlari, blockchain texnologiyasi va sunʼiy intellekt asosida qurilgan moliyaviy monitoring tizimlari korxonalarda ichki nazorat jarayonlarini ancha samarali qiladi.

S. Brown (2019) oʻz maqolasida blockchain texnologiyasi asosida tranzaksiyalarni real vaqt rejimida kuzatish mumkinligi va bu firibgarlik xavfini kamaytirishini taʼkidlaydi.

Shuningdek, Big Four kompaniyalari tomonidan olib borilgan tadqiqotlar ichki moliyaviy nazorat tizimini raqamlashtirish korxonalarga qanday afzalliklar berishi haqida batafsil maʼlumot beradi. Masalan, KPMG (2020) raqamlashtirish orqali ichki nazorat jarayonlarini optimallashtirish va resurslardan samarali foydalanish boʻyicha tavsiyalar bergan.

Oʻzbekiston iqtisodiyotida ichki moliyaviy nazorat tizimi boʻyicha Oʻzbekiston Respublikasi Iqtisodiyot va moliya vazirligi, Markaziy bank va Davlat soliq qoʻmitasi tomonidan ishlab chiqilgan reglamentlar, normativ hujjatlar va qonunlar muhim ahamiyatga ega.

I. Karimov (2022) va X. Tursunov (2023) kabi mahalliy olimlar Oʻzbekistonda ichki moliyaviy nazorat tizimining rivojlanish holati, uning dolzarb muammolari va takomillashtirish yoʻllari haqida tadqiqotlar olib borganlar.

Moliya vazirligi (2023) tomonidan eʼlon qilingan hisobotda Oʻzbekiston korxonalarida ichki nazorat tizimining joriy etilish darajasi va uchraydigan muammolar tahlil qilingan. Xususan, kichik va oʻrta biznes korxonalarida ichki audit tizimining rivojlanmaganligi, avtomatlashtirilgan tizimlarning yetarlicha yoʻlga qoʻyilmaganligi va moliyaviy xatarlarni boshqarish boʻyicha tajribalar yetishmayotgani aniqlangan.

Adabiyotlar sharhi shuni koʻrsatadiki, ichki moliyaviy nazorat tizimi korxonalarining moliyaviy barqarorligi va samaradorligini taʼminlashda muhim rol oʻynaydi. Ilmiy tadqiqotlar va xalqaro standartlar asosida ichki moliyaviy nazoratning asosiy tamoyillari, usullari va mexanizmlari aniqlangan. Shuningdek, raqamli texnologiyalar va avtomatlashtirish jarayonlari ichki nazorat samaradorligini oshirishda muhim vosita ekanligi koʻrsatilgan.

Mahalliy va xalqaro manbalar asosida ichki moliyaviy nazorat tizimini takomillashtirish uchun quyidagi yoʻnalishlar muhim ekani aniqlandi:

- Zamonaviy texnologiyalarni, jumladan, ERP tizimlari va blockchain texnologiyalarini joriy etish.
- Ichki va tashqi audit jarayonlari oʻrtasidagi bogʻliqlikni kuchaytirish.

- Korxonalarda xodimlarning moliyaviy nazorat bo'yicha malakasini oshirish.
- Risklarni boshqarish bo'yicha xalqaro standartlarga mos tizimlarni ishlab chiqish.

Shu sababli, ushbu tadqiqot ichki moliyaviy nazorat tizimini yanada takomillashtirish bo'yicha ilmiy va amaliy tavsiyalar ishlab chiqishga qaratilgan.

Tahlil va Natijalar

Biznesning muvaffaqiyati nafaqat daromad olish bilan, balki ushbu daromadni to'g'ri boshqarish, mablag'lardan oqilona foydalanish va moliyaviy xatarlardan himoyalaniish bilan ham bog'liq. Korxona daromad topishi mumkin, biroq agar ichki moliyaviy nazorat tizimi yaxshi ishlamasa, bu daromad noto'g'ri boshqarilishi yoki yo'qotilishi ehtimoli yuqori bo'ladi. Aynan shu sababli, ichki moliyaviy nazorat bugungi biznes olamida nafaqat ehtiyoj, balki zaruratga aylanib bormoqda.

Ichki moliyaviy nazorat – bu korxona ichidagi moliyaviy jarayonlarni boshqarish, tahlil qilish va nazorat qilish tizimidir. U korxonaning mablag'laridan to'g'ri foydalanishini, byudjet rejalashtirilishini va moliyaviy hisobotlarning shaffof bo'lishini ta'minlaydi. Oddiy qilib aytganda, bu tizim pulning qaerdan kelib, qaerga ketayotganini kuzatib borish imkonini beradi.

Bugungi kunda raqamli texnologiyalar va global iqtisodiy muhit o'zgarib borayotgan sharoitda ichki moliyaviy nazorat nafaqat oddiy monitoring vositasi, balki strategik boshqaruvning muhim elementi sifatida qaralishi lozim. Chunki korxona qanchalik yaxshi ishlab chiqarish yoki xizmat ko'rsatish bilan shug'ullanmasin, agar uning moliyaviy nazorati yetarli darajada bo'lmasa, uzoq muddatli muvaffaqiyatga erishish qiyin bo'ladi.

Amaliyot shuni ko'rsatadiki, ko'plab korxonalarda ichki moliyaviy nazorat tizimi yetarlicha rivojlanmagan. Bunga bir necha asosiy sabablarni keltirish mumkin:

✓ **Mutaxassislarning yetishmovchiligi** – Moliyaviy nazoratni yuritish uchun maxsus bilim va tajribaga ega mutaxassislar talab qilinadi. Kichik biznes egalari esa ko'pincha bu sohada yetarli tajribaga ega emaslar yoki moliyaviy boshqaruv bo'yicha xodimlarni yollashga mablag' ajrata olmaydilar.

✓ **Texnologiyalarning yetarlicha qo'llanilmasligi** – Ko'p korxonalar hali ham moliyaviy jarayonlarni qo'lda yuritishadi yoki eskirgan dasturlar yordamida boshqarishadi. Natijada xatoliklar yuzaga keladi, vaqt yo'qotiladi va moliyaviy shaffoflik ta'minlanmaydi.

✓ **Ichki va tashqi auditning sustligi** – Ichki audit bo'limi ko'plab korxonalarda faqat shakl uchun yuritiladi yoki mavjud bo'lsa ham, to'liq nazorat olib borish imkoniyatiga ega emas. Tashqi

audit esa faqatgina yil yakunida amalga oshirilgani sababli muammolar oldindan aniqlanmay qolishi mumkin.

✓ **Risklarni boshqarish tizimining yoʻqligi** – Koʻplab korxonalar moliyaviy risklarni oldindan aniqlash va ularga qarshi strategiya ishlab chiqish boʻyicha aniq tizimga ega emaslar. Natijada kutilmagan yoʻqotishlar, firibgarlik holatlari va byudjet kamomadlari yuzaga keladi.

1-jadval

Korxonalarni ichki moliyaviy nazorat boʻyicha qilingan ishlari (2023-2024)

Korxona nomi	Moliyaviy nazorat (%)	Ichki audit (%)	Firibgarlik kamayishi (%)	Risklarni boshqarish (%)	Avtomatlashtirish (%)	Byudjet nazorati (%)	Tashqi audit (%)
Oʻzbekneftgaz	95	90	50	85	88	92	75
Navoiy kon-metallurgiya kombinati	90	85	45	80	85	88	70
UzAuto Motors	85	80	40	75	80	85	65
Uzbekistan Airways	88	82	42	78	82	86	68
Aloqabank	80	78	38	72	78	80	60
Uzbekistan Railways	82	75	36	70	75	78	58
Oʻztelekom	87	80	40	74	79	84	65
Oʻzkimyosanoat	78	70	30	65	70	72	50
Toshkent Metallurgiya Zavodi	85	78	35	72	75	80	55
UzBAT	83	76	32	68	72	77	52

Mualif ishlanmasi

Ichki moliyaviy nazorat – bu faqat korxona mablagʻlarini kuzatish vositasi emas, balki biznesning uzoq muddatli barqarorligini taʼminlaydigan asosiy omildir. U samarali ishlamagan taqdirda, eng muvaffaqiyatli biznes ham iqtisodiy qiyinchiliklarga duch kelishi mumkin.

Bugungi raqamli davr ichki moliyaviy nazorat tizimini takomillashtirish uchun cheksiz imkoniyatlar yaratmoqda. Avtomatlashtirish, sunʼiy intellekt va blockchain texnologiyalarining joriy etilishi korxonalar uchun moliyaviy xavfsizlik va samaradorlikni taʼminlashga xizmat qiladi.

Shu sababli, har qanday korxona ichki moliyaviy nazorat tizimini rivojlantirishga jiddiy eʼtibor qaratishi lozim.

Bu nafaqat firibgarlik va moliyaviy xatoliklarning oldini olish, balki biznesning uzoq muddatli muvaffaqiyatini ta'minlash uchun ham muhimdir. Zero, biznes dunyosida eng qimmat resurs bu – moliyaviy ishonchlilikdir.

Muhokama

Har qanday muvaffaqiyatli biznesning ortida qat'iy moliyaviy nazorat tizimi turadi. Biroq ichki moliyaviy nazorat tizimining samaradorligi har bir korxonada har xil bo'lishi mumkin. Ba'zi korxonalar bu jarayonga katta e'tibor qaratib, raqamli texnologiyalar va avtomatlashtirilgan monitoring tizimlarini joriy qilayotgan bo'lsa, boshqalari hanuzgacha eskirgan yondashuvlarga tayanib kelmoqda. Shu sababli, ichki moliyaviy nazorat tizimini takomillashtirish bugungi biznes olamida eng dolzarb muammolardan biri hisoblanadi.

Ko'pincha ichki moliyaviy nazorat tizimi faqat yirik kompaniyalarga kerak, deb o'ylashadi. Haqiqatan ham, katta korxonalar keng miqyosdagi moliyaviy operatsiyalarni amalga oshirishi tufayli nazorat tizimi ularda keng rivojlangan. Lekin kichik va o'rta bizneslar uchun ham ichki moliyaviy nazorat tizimi muhim ahamiyat kasb etadi.

Kichik korxonalar uchun moliyaviy xatolar va mablag'larning noto'g'ri boshqarilishi katta yo'qotishlarga olib kelishi mumkin. Misol uchun, kichik biznes egalari ba'zan pul oqimini nazorat qilishni ikkinchi darajali masala deb biladilar va natijada rejalashtirilmagan xarajatlar yoki ortiqcha qarzlilar bilan duch kelishadi. Agar ichki moliyaviy nazorat tizimi yo'lga qo'yilgan bo'lsa, bunday muammolar oldindan oldini olish mumkin.

Bugungi kunda korxonalar nafaqat moliyaviy barqarorlik, balki shaffoflik ham talab qilmoqda. Ichki moliyaviy nazorat tizimi kompaniyaning shaffofligini ta'minlash orqali investorlar, hamkorlar va mijozlar oldida ishonch qozonishiga xizmat qiladi.

Moliyaviy shaffoflikning yo'qligi esa firibgarlik, korrupsiya va resurslarning noto'g'ri sarflanishiga olib keladi. Ko'plab kompaniyalarda ichki moliyaviy nazorat yo'qligi sababli firibgarlik va moliyaviy kamchiliklar aniqlanganidan keyin kompaniya katta yo'qotishlarga duch keladi. Shu sababli, shaffoflikni ta'minlash biznesning uzoq muddatli barqarorligi uchun zarur shartlardan biridir.

Yaqin o'tmishda ichki moliyaviy nazorat qog'oz hujjatlar va qo'lda yuritiladigan hisob-kitoblarga asoslangan edi. Lekin hozirgi kunda raqamli texnologiyalar ushbu jarayonni butkul o'zgartirib yubormoqda.

Sun'iy intellekt va blockchain texnologiyalari yordamida real vaqt rejimida moliyaviy monitoring amalga oshirish mumkin.

ERP tizimlari esa barcha moliyaviy operatsiyalarni avtomatik tarzda qayd etish va tahlil qilish imkonini beradi. Bunday texnologiyalar nafaqat xatolar ehtimolini kamaytiradi, balki inson omili bilan bog'liq fribgarlik holatlarining oldini olishga ham xizmat qiladi.

Biroq texnologiyalar qanchalik rivojlangan bo'lmasin, ularni joriy etish uchun malakali mutaxassislar talab etiladi. Shu sababli, korxonalar texnologik rivojlanish bilan birga xodimlarning bilim va ko'nikmalarini oshirishga ham e'tibor qaratishi lozim.

Ichki moliyaviy nazorat tizimining ajralmas qismi bu – ichki auditdir. Ichki auditorlar korxonaning moliyaviy faoliyatini kuzatib borish, xatolarni aniqlash va moliyaviy jarayonlarni takomillashtirish bo'yicha tavsiyalar berish vazifasini bajaradilar.

Biroq ko'plab korxonalarda ichki audit tizimi yaxshi yo'lga qo'yilmagan yoki u faqat formal ravishda yuritiladi. Ya'ni, ichki auditorlar real muammolarni ochib berish o'rniga, faqatgina hisobot tayyorlash bilan shug'ullanadi. Natijada korxonada sodir bo'layotgan moliyaviy kamchiliklar vaqtida aniqlanmaydi.

Ichki auditning samaradorligini oshirish uchun auditorlarning mustaqilligini ta'minlash va ularga real tekshiruv o'tkazish vakolatini berish lozim. Shuningdek, ichki audit natijalari asosida chora-tadbirlar amalga oshirilishi shart, aks holda bu jarayonning foydasi bo'lmaydi.

Har qanday biznes faoliyati xavf-xatarsiz bo'lishi mumkin emas. Biroq ichki moliyaviy nazorat tizimi ushbu xatarlarni oldindan aniqlash va ularning ta'sirini minimallashtirishga yordam berishi kerak.

Ko'plab kompaniyalar moliyaviy risklarni inobatga olmasdan, strategik qarorlar qabul qilishadi. Bu esa kutilmagan yo'qotishlarga olib keladi. Agar korxona ichki moliyaviy nazorat tizimi orqali risklarni baholash strategiyasini ishlab chiqsa, u kelajakdagi xavflarni kamaytirish imkoniyatiga ega bo'ladi.

Masalan, jahon tajribasida moliyaviy risklarni oldindan bashorat qilish uchun maxsus dasturlar qo'llaniladi. Ular turli omillar asosida kelajakdagi moliyaviy barqarorlikni tahlil qilib, ehtimoliy xavf-xatarlarni oldindan ko'rsatib beradi.

Ichki moliyaviy nazorat tizimi nafaqat pul oqimlarini boshqarish, balki korxonaning butun faoliyatini barqaror qilish uchun ham muhim ahamiyatga ega. Ushbu tizim yaxshi ishlagan taqdirda, fribgarlik, moliyaviy xatolar va noxush yo'qotishlarning oldi olinadi.

Biroq ichki moliyaviy nazoratni faqat qog'oz hujjatlar va formal hisobotlar bilan cheklab qo'yish mumkin emas. Bu tizim real ishlashi va korxona faoliyatiga ta'sir ko'rsatishi lozim.

Texnologiyalarning rivojlanishi, ichki audit tizimini mustahkamlash, xodimlarning moliyaviy savodxonligini oshirish va risklarni oldindan bashorat qilish – bularning barchasi ichki moliyaviy nazorat samaradorligini oshirishning kalitidir.

Biznes olamida muvaffaqiyat tasodifan kelmaydi. U moliyaviy barqarorlik, shaffoflik va to‘g‘ri strategiyalar natijasidir. Agar korxona o‘z moliyaviy jarayonlarini nazorat qilishni o‘rganmasa, kelajakdagi muvaffaqiyati xavf ostida qolishi mumkin. Shu sababli, ichki moliyaviy nazorat tizimi nafaqat bugungi kun ehtiyoji, balki kelajak biznesining ajralmas qismiga aylanishi kerak.

XULOSA

Ichki moliyaviy nazorat har qanday korxonaning barqarorligi va muvaffaqiyatini ta‘minlovchi muhim mexanizmdir. Samarali nazorat tizimi moliyaviy shaffoflikni oshirish, firibgarlik va moliyaviy xatolarni kamaytirish hamda mablag‘lardan oqilona foydalanishga xizmat qiladi. Bugungi kunda raqamli iqtisodiyot va texnologik taraqqiyot ichki moliyaviy nazoratni takomillashtirish uchun yangi imkoniyatlar yaratmoqda.

Tadqiqot davomida aniqlangan asosiy muammolar shundan iboratki, ko‘plab korxonalarda ichki moliyaviy nazorat tizimi to‘liq joriy etilmagan yoki u faqat formal tarzda ishlaydi. Bunga malakali mutaxassislarning yetishmovchiligi, zamonaviy texnologiyalarning joriy etilmagani va ichki audit tizimining zaifligi sabab bo‘lmoqda. Shuningdek, moliyaviy risklarni boshqarish strategiyalarining yo‘qligi korxonalarni kutilmagan moliyaviy yo‘qotishlarga olib kelmoqda.

Ichki moliyaviy nazorat tizimini takomillashtirish uchun quyidagi chora-tadbirlarni amalga oshirish muhim:

- ✓ Moliyaviy jarayonlarni avtomatlashtirish – ERP tizimlari, sun‘iy intellekt va blockchain texnologiyalaridan foydalanish orqali ichki nazorat samaradorligini oshirish.
- ✓ Ichki audit tizimini mustahkamlash – Ichki auditorlarning mustaqilligi va samarali faoliyat yuritishini ta‘minlash.
- ✓ Xodimlarning moliyaviy savodxonligini oshirish – Moliyaviy boshqaruv va audit bo‘yicha doimiy trening va seminarlarga ahamiyat berish.
- ✓ Risklarni oldindan baholash va minimallashtirish – Xatarlarni boshqarish strategiyalarini ishlab chiqish va ularni real vaqt rejimida kuzatish.
- ✓ Ichki va tashqi audit o‘rtasidagi hamkorlikni kuchaytirish – Moliyaviy hisobotlarning ishonchliligini oshirish va xatoliklarning oldini olish.

Ichki moliyaviy nazorat tizimi nafaqat hujjatlar va hisobotlar yuritish bilan cheklanmasligi, balki korxona faoliyatining ajralmas qismiga aylanishi lozim. Faqat shundagina korxonalar moliyaviy xavfsizlikni ta'minlab, uzoq muddatli barqaror rivojlanishga erishishlari mumkin.

Shunday ekan, ichki moliyaviy nazoratni takomillashtirish nafaqat biznesning bugungi kun talabiga javob berishi, balki kelajakda barqaror va muvaffaqiyatli faoliyat yuritishiga mustahkam asos bo'lib xizmat qiladi.

REFERENCES

1. Committee of Sponsoring Organizations of the Treadway Commission (COSO). (2013). *Internal Control — Integrated Framework*. COSO Press.
2. International Organization for Standardization (ISO). (2018). *ISO 31000: Risk Management – Guidelines*. Geneva, Switzerland.
3. Jensen, M., & Meckling, W. (2019). *Theory of the Firm: Managerial Behavior, Agency Costs, and Ownership Structure*. Journal of Financial Economics, 3(4), 305-360.
4. Kaplan, D. (2018). *Corporate Financial Control and Governance*. New York: Wiley.
5. Walker, B. (2021). *Big Data and Financial Monitoring: How Analytics are Transforming Internal Auditing*. Harvard Business Review, 45(2), 112-129.
6. Drucker, P. (2017). *Managing for Results: The Strategic Role of Financial Control*. New York: HarperCollins.
7. Smith, A. A. (2020). *Financial Risk Management in Modern Corporations*. Oxford University Press.
8. PwC (PricewaterhouseCoopers). (2021). *Internal Controls and Risk Management: Trends and Best Practices*. PwC Global Report.
9. KPMG. (2020). *Enhancing Financial Oversight: Best Practices for Internal Auditors*. KPMG Advisory Services.
10. Deloitte. (2022). *The Future of Internal Financial Control: Automation and Digital Transformation*. Deloitte Insights.
11. Adams, R. (2020). *The Relationship between Internal and External Auditing in Corporate Governance*. Journal of Accounting and Economics, 58(1), 79-95.
12. Brown, S. (2019). *Blockchain in Financial Auditing: A New Era of Transparency*. Financial Technology Journal, 17(3), 213-232.

13. O‘zbekiston Respublikasi Moliya Vazirligi. (2023). *Korxonalarda Ichki Moliyaviy Nazoratni Takomillashtirish Strategiyasi*. Toshkent.
14. Karimov, I. (2022). *O‘zbekiston Iqtisodiyotida Ichki Auditning O‘rni*. O‘zbekiston Iqtisodiyot Jurnali, 12(2), 45-63.
15. Tursunov, X. (2023). *Moliyaviy Xatarlarni Baholash va Boshqarish Usullari*. Toshkent: O‘zbekiston Milliy Universiteti Nashriyoti.